

A gyógyszerészet történetéből

FRANCISCUS JOEL A XVI. SZÁZAD NAGY MAGYAR GYÓGYSZERÉSZ-ORVOSA

DR. BENCZE JÓZSEF

Több mint 30 esztendeje Greifswaldban jártam, ebben a szép kis északnémet tengerparti városkában A kellemes délelőttöket hideg, rideg délutánok követték, mert a Pomerániai öbölből rendszerint délután 4 óra felé végigsepert a viharos tenger hidege

Ilyenkor jó volt bemenekülni az ósdi egyetem patinás könyvtárába, levéltárába, és gyönyörködni a szépen rendezett antikvitásokban. Különös módon az orvosi fakultást ma is középkori néven *Artisten facultat*-nek nevezik Ezt az öreg egyetemet a XV. században, 1456-ban alapították, utána egy darabig svéd fennhatóság alá tartozott, a közelében levő Rügen szigettel együtt, és a lakosság német beszédéből még most is kiüt a svéd dialektus.

A gyönyörű levéltár és könyvtár csak a XVII. században került valóban rendezésre, amelyet Helwig professzor végzett és ő róla ma is *Bibliotheca Helwigiana*-nak nevezik. (Ez a Christophorus Helwig 1642—1690-ig élt, és valóban nagy munkát végzett az öreg egyetem érdekében.)

A patinásan szép dékáni díszteremben köröskörül a régi rektorok, dékánok és professzorok olajportréi sorakoznak, sajnos, úgy értesültem, hogy meglehetősen sok eltűnt közülök a második világháború során, annak ellenére, hogy éppen Greifswald volt az az emberséges város, amelynek lakói küldöttséggel eléje siettek a közelgő szovjet hadseregnek és így megmenekültek az ostrom borzalmaitól.

Kísérőm jól beszélt magyarul, mert nagyszombeni származású professzor volt Felhívta a figyelmemet arra, hogy mindjárt az első portrék között van Franciscus Joel rektor és professzor arcképe, aki magyar származású volt. A meglehetősen sötéttonusú képen fent a következő felirat áll: „Franc. Joel. Med. Licent. et Prof. Ordin.-Nat.: 1510—1580.”

A halálzási dátum nem egyezik a matrikula bejegyzésével, mert aszerint 1579-ben halt meg A festőművész, aki egyébként ismeretlen, tévedett A képen, amely Joelt rektori ornátusban ábrázolja, magyar vonást aligha találunk. Kezében gyöngyvirágot tart, ami a középkorban a gyógyszerészet és az orvoslás közös szimbóluma volt.

Aztán elővették az egyetem ősi matrikuláját, hatalmas, barna bőrkötésű fóliás, kívül rávarrva rézbetűkből: „Gryphiswalda”, alatta, az egyetem címeré. A matrikula két részből áll, az egyik a hallgatók névsorát, a másik a professzorok neveit tartalmazza: „Acta Nominalia Professorum”. Sajnos, itt-ott egy-egy oldal hiányzik

A mi Franciscus Joelünk kéziratos neve mellett a következő ma már halványan és nehezen olvasható bejegyzés áll: „...ego Franciscus Jooh, Austricus”, etc.

Ettől fogva erősen érdekelni kezdett Joel élete és pályafutása, évtizedeken keresztül újra és újra visszatértem ennek kutatására. A magyar források egészen gyengék, Weszprémi meg sem említi, Magyaray-Kossa röviden megemlékezik ugyan róla, de teljesen hiányosan. Végül is a greifswaldi egyetemhez fordultam, ahol figyelmebe ajánlották Kozegarten, valamint Friedlaender könyveit, ugyancsak áttanulmányoztam Jöchers: Gelehrten Lexicon (Ergänzungsband VII., Leipzig, 1897.) Már ezeknek az adataiból is kiderült, hogy Franciscus Joel, aki magát a matrikulában Franciscus Jooh-nak írta, és Austricus-nak volt bejegyezve, a Savaria-Stein am Anger melletti Solochium községben született, amely nem egyéb, mint Szöbbs község, Savaria, azaz Szombathely mellett. (Savaria-Szombathely középkori német neve Stein am Anger volt.) Most még jobban érdekelt Joel élete és egész sor német forrásmunka (Eulenburg: Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, — Friedlaender: Aeltere Universitätsmatrikel. Universität, Greifswald, Verlag von S. Hirscl, Leipzig, 1893. Haeser: Zur Geschichte der Medizinischen Fakultät Greifswald, Jendreyck: „Von Abteiken un Apotekers in Grispswold”, Scheffl: Vitae Professorum Medicinae qui in Academia Gryphiswaldensi a primis ejus initiis usque ad finem anni ipsius seecularis tertii vixerunt Gryphiswaldiae Typis Sruckianis. 1756.) áttanulmányozása alapján,

de leginkább az említett Scheffel könyv nyomán kétségtelen volt Joel származása és pályafutása, annál is inkább, mert Scheffel, aki könyvét a greifswaldi egyetem fennállásának 300 éves jubileumára írta, kifejezetten megemlíti, hogy Joel Ferenc a Savaria melletti Solochiumban született és édesapja patkolókovács volt.

Az apránként összeszedetett adatokból megállapítható, a következő: Franciscus Joel, aki Szőlősön 1510-ben született eredetileg Joó Ferenc volt, apja Joó György, aki a Szőlős községben levő és a vasvári székeskáptalan tulajdonát képező nagybirtokon volt uradalmi jobbágy. Ügylátszik Ferenc eszes gyerek volt, mert a szomszédos Szentmárton községbe járt át iskolába a Ferenc-rendi szerzetesekhez. Abban az időben pedig kivételes szerencse volt, ha egy jobbágy gyerek iskolába járhatott.

A szombathelyi állami levéltárban levő összeírások (Conscriptiones) szerint valóban 3—4 Joó család élt ezen a környéken és Szőlősön Joó György nevével az eredeti összeírásban ez a megjegyzés áll: „Vide Ankerrayter”. Ez a megjegyzés nagyon fontos, mert rávilágít arra, hogy Joó Ferencnek, aki később Joel Ferenc lett, a gazdag és előkelő szombathelyi Ankerrayter családdal vagy rokoni, vagy pártfogói viszonya volt. Ily módon érthető az is, hogy a patkolókovács fia tanulhatott a ferencsek iskolájában.

Scheffel és a többi adatok szerint 1528-ban, tehát 2 évvel a mohácsi vész után, a 18 éves fiú Wienerneustadtban volt, ahol előbb kis szolga volt a gyógyszerertárban, utóbb úgy látszik az eszes fiú mindjobban beletanult a gyógyszerész mesterségbe, mert néhány év múlva a bécsi patikáros céh (Gild) patikáros legénnyé avatta, és mint ilyen dolgozott tovább Bécsben. Bécsből Leipzigba került, majd néhány év múlva Wittenbergbe; a német források szerint mindkét városban gyógyszerész legényi állásban volt, de szorgalmasan bejárta az egyetemekre is.

Sajnos, sem a bécsi, sem a leipzigai vagy a wittenbergi egyetemek matikulájában nem szerepel Joó Ferenc neve, de abban az időben matikulai bejegyzés nélkül is lehetett az előadásokat hallgatni. Eulenburg szerint (Enciclopedie der gesammte Heilkunde, I. kötet) Franciscus Joel ezeken az egyetemeken többször említi Auerbach és Fend nevű professzorait, akik valóban ott tanítottak.

Abban az időben lépett fel a forradalmi protestáns tanaival Wittenbergben Luther Márton, akinek prédikációi oly nagy hatással voltak az addig buzgó katolikus Joó Ferencre, hogy áttért a protestáns hitre.

Wittenbergből 1542 körül, tehát 32 éves korában Berlinbe költözött, ahol egy darabig mint gyógyszerész, később, mint orvos működött. Nevét időnként latinizálta a kor szellemének megfelelően, és midőn 1543-ban Észak-Németországba, Güstrow városába költözött, itt gyógyszerertárt vásárolt (Hofapotheke) és mint gyógyszerész-magiszter, de egyúttal mint városi fizikus (tisztí orvos) működött. Itt sem maradt soká, mert Strahlsundba tette át székhelyét, ahol szintén gyógyszerész és

orvos volt egy személyben. A strahlsundi levéltárban levő eredeti okmány szerint Fülöp uralkodó herceg 1552-ben megengedte, hogy Franz „Johel” eladhassa patikáját.

Gyógyszertárának eladása után megnősült és Greifswaldba költözött, ahol gyógyszerertart és laboratóriumot alapított (Rathapotheke) és egyúttal megválasztották városi főorvosnak. Híre igen jó lehetett, mert hamarosan felkérték, hogy az egyetemen adja elő a gyógyszerészet tudományát, és vele kapcsolatosan a betegségek klinikumát is. Igen sajnálta otthagyni a jövedelét városi főorvosi állást és busásan jövedelmező gyógyszerertárt, ezért kérvényt adott be a város tanácsához, hogy egyetemi tanári állása mellett megtarthassa patikáját is. Ezt azonban a meglevő okmány szerint a tanács nem engedélyezte.

Az 1559. évben beírták nevét az egyetemi dékáni könyvbe mint professzort.

Kétszer házasodott, 14 gyermeke volt, 1567-ben rektorrá választották. A dékáni könyv bejegyzése szerint 1579 októberében „lues catarrhosa” következtében, ami a mostani influenzának felel meg; meghalt. Egyik fia orvos, és ugyancsak a greifswaldi egyetem tanára lett, másik fia Svédországba került, mint jogtudós magas állásban volt, és a svéd király nemességét adományozott neki.

*

Franciscus Joel (Jolius, Joel, Jol, Joel) alias Joó Ferenc magyar származása tehát kétségtelen.

Egyetemi előadásairól annyit tudunk, hogy éveken át a korabeli gyógyszerészetet, főleg pedig a növényi gyógyszerészetet tanította és vele kapcsolatosan annak gyógyító-klinikai részét is. Előadásai igen látogatottak voltak a feljegyzések szerint. A Rathapotheke mögötti gyógyszerészeti laboratóriuma mintául szolgált — amint életrajzírói írják — az összes többi patikáknak. Nem vette el a galenusi tanokat, sőt tovább fejlesztette, de semmiképpen sem ismerte el az abban a korban fellépő Paracelsust. Ő is, mint annyian mások abban az időben, sőt maga Luther Márton is, még hitt, természettudományos felfogása ellenére is, a boszorkányokban, az ördögi tanokban.

Latin nyelvű tudományos munkái csak halála után jelentek meg, legnagyobb műve az *Opera medica* volt. Hat kötetben foglalta össze a korabeli gyógyszerészeti és orvosi tudományt, és ez a nagy mű nem volt egyszerű compendium, mert sok saját tapasztalati tant, megfigyelést és gyógyszerészeti elgondolást tartalmazott.

Az *Opera medica* I. kötete 1616-ban jelent meg Hamburgban, ugyanez 1630-ban Rostockban is megjelent. Később Lüneburgban már teljes kiadás látott napvilágot. Unokája 1631-ben Rostockban is kiadta mind a 6 kötetet, amelyet egész Európában nagyon kerestek, úgy hogy 1663-ban mind a hat kötet ismét megjelent.

Életében egyetlen munkája jelent meg nyomtatásban, amely azonban Haeser szerint, teljesen elkallódott, csupán másolatai vannak meg Göttingenben és Tübingenben. Ezek majdnem teljesen bőrgyógyászati megfigyeléseit és azok növényi szerekllel való gyógyítását tartalmazzák.

Nékám Lajos 1908-ban megjelent munkájában: „A magyar bőrgyógyászat emlékeiből” ezt írja: „A rüh terén a magyar orvosok között a legtöbb érdemet Joel Ferenc szerezte, egy Sopron vidékéről való, de Greifswaldban tanároskodott honfitársunk (Schwartz Ignác), ő az 1618, 1622 és 1701-ben megjelent könyveiben már egészen világosan leírta a rühatkákat. Hosszasan és igen jól leírva a bőrelváltozás és az atka közötti viszonyt. Kitérő az, amit a kezeléssel mond. Egyik fontos kezelési módja az oleum vitriolival, vagy fekete szappannal kevert higannyal történik.”

Sokat foglalkozik a lues tünettanával és gyógyításával, erre china kérget és sarsaparillát javasol, de említi a higanygőzöket is.

*

A greifswaldi egyetem történetében mint egyik legkiválóbb professzort említik (Perlbaach: Versuch einer Geschichte der Universitäts-Bibliothek zu Greifswald 1875, Richter: Geschichte der Dermatologie, Berlin, 1928., Scheffel: Vitae Professorum Medicinae Gryphiswaldensi)

*

Röviden összefoglalva a fentiekben adhatjuk meg Joó Ferenc pályafutására és működésére vonatkozó adatainkat. Magyarországiól való elszármazása után sehol sincs nyoma annak, hogy valaha is hazatért volna szüleihez vagy testvéreihez, de ezen sem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy fiatalosága éppen arra az időre esett, amikor a mohácsi zászlami viszonyok között az előrenyomuló török hadsereg, az ellenük felvonuló dunántúli magyar és császári seregek folytonos csatákat és veszedelmes zűrzavart jelentettek. A magyar nép menekült a török elől, de menekült a fosztogató, dúló császári hadak elől is. Így érthető, hogy a kivándorolt és messze elkerült Joó Ferenc talán sohasem tudott összeköttetést találni elvesztett családjához. De nem tudhatjuk, lehet, hogy családtagjai felkeresték, okmányos adatunk azonban nincsen róla.

Kétségtelen azonban, hogy hazánk fia volt, egész Európában ismert gyógyszerész és orvos tudós, akinek orvos-gyógyászati-történeti emléket érdemes feljegyeznünk.

Hogy gyógyszerész és orvos volt egy személyben, az természetesen egyáltalán nem feltűnő, hiszen jól tudjuk, hogy a két tudományág egészen a XVIII század végéig együtt haladt, és az akadémikus tudományban, valamint a gyakorlatban szétválaszthatatlan volt.

РЕЗЮМЕ

На основе архивных исследований и биографических данных можно установить несомненно, что бывший знаменитый профессор и ректор университета в Грейфсвальде Францискус Йоел (+1579), кто учитывается среди самых известных профессоров университета (Перлбах, Рихтер, Шеффел и т. д.) был венгерец по происхождению. Он родился в комитате Ваш в деревне Соллош, где его отец (Йо Дьердь) был кузнецом.

В возрасте 17—18 лет, от турок он переселился в Винернайштадт, находящийся на расстоянии 70—80 километров от его родной деревни (по биографам Козергарген, Айленбург, Хэзер, Фридландер и Йен-

дрейк), и там поступил на службу „мастера-фармацевта“ В Вене его возбудили при фармацевтическом цехе в „подматерии“, потом, соответственно к обычаям того времени, он отправился странствовать Вена, Лейпциг, потом Виттенберг — станции его пути. В последнем городе он учился на врачебном факультете, перешел на протестантскую религию и латинизировал свою фамилию на „Йолиус“. Он возвратился в Вену как фармацевт и врач. Отсюда попал он в 1543-ом году в Гюстров, где он открыл аптеку и стал городским главным врачом („физикус“). В 1552-ом году он переселился в Стралсунд, где он поженился и открыл показательную аптеку (Ratapotheke). Спустя несколько лет, он переселился в Грейфсвальд, снова создал аптеку и стал городским главным врачом. В 1559-ом году его пригласили на университет. Его фамилия в книге деканата, собственной подписью: „Йоел“.

Его университетские лекции были известными и многолюдными, особенно вследствие их отношений по фармации и по знаниям лекарственных растений, и были связаны с клиникумой болезней. После его смерти выявились его шеститомное произведение с заглавием „Опера Медика“, которое выдерживало 5—6 изданий; в последний раз оно издалось в 1663-ом году. По профессору Некам (Будапешт), Йоел rozpoznával чесоточный клещ, как болезнетворный и он лечил чесотку и лues против обыкновений и верований своей эпохи.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus einer Vergleichung von Archivforschungen und bibliografischen Daten geht es eindeutig hervor, dass der ehemalige berühmte Professor und Rektor der Greifswalder Universität, Franciscus Joel, (+1579), der unter den bedeutendsten Professoren der Universität (Perlbaach, Richter, Scheffel usw.) genannt wird, aus Ungarn stammte, geboren in Szöllös, Komitat Vas, wo sein Vater (György Joó) als Hufschmied arbeitete.

Mit 17—18 Jahren musste er vor den Türken nach Wienerneustadt, ungefähr 70—80 km weit von seinem Geburtsort, flüchten (Lt. den biografischen Daten von Kosegarten, Eulenburg, Haeser, Fiedländer, Jendreyck) wo er vom dortigen „Apothekermeister“ als Lehrling angestellt wurde. Später wurde er in Wien vor der Apotheker-Innung zum „Gesellen“ ernannt, und anschliessend begann er nach den damaligen Sitten seine Wanderjahre. Wien, Leipzig und Wittenberg sind jeweilige Stationen seiner Wanderschaft. In der letzteren widmete er sich auch dem Medizin-Studium, ging zum protestantischen Glauben über und nahm den lateinisch klingenden Namen „Jolius“ auf. Nach Wien zurückgekehrt war er bereits Pharmazeut und Arzt. Von hier aus ging er 1543 nach Güstrow, eröffnete dort eine Apotheke und wurde Städtischer Chefarzt (Physikus). Er verzog 1552 nach Stralsund, wo er heiratete und eine musterhafte Apotheke ins Leben rief („Ratsapotheke“). Nach einigen Jahren übersiedelte er nach Greifswald, stellte wiederum eine Apotheke auf und wurde auch hier Städtischer Chefarzt. Im Jahre 1559 wurde er zur Universität berufen. Sein Name steht mit eigener Handschrift: Joel im Dekanbuch.

Seine Vorträge an der Universität waren berühmt und sehr besucht, hauptsächlich wegen der pharmazeutischen pharmakognostischen Beziehungen, welche er mit dem Klinikum der Krankheiten zu verbinden verstand. Nach seinem Tode erschien sein Werk „Opera Medica“ in 6 Bänden, welches 5—6 Auflagen erreichte; die letzte erschien im Jahre 1663. Nach Prof. Nékám, Budapest, war es Joel, der die Raudemilbe als Krankheitserreger erkannte, und er verstand auch, die Räude sowie auch die Syphilis in einer, den damaligen Massnahmen weitaus überlegen Weise zu behandeln.

(Orvos-Gyógyászati Múzeum és Orvostörténeti Könyvtár, Budapest II, Török u. 12)

Érkezett: 1964 III 26.